УДК [343.13:343.14](73)
DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/142

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗОВОГО ПРАВА В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ США

SPECIFIC FEATURES OF EVIDENCE LAW IN THE US LEGAL SYSTEM

Микитюк О.С., аспірант кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Вивчення доказового права США, як однієї із найбільш розвинених систем доказового права світу, представляє інтерес для дослідників у контексті реформаційних перетворень, викликаних європейською та євроатлантичною інтеграцією України. Попри приналежність України до романо-германської правової системи, вже з моменту розробки нового Кримінального процесуального кодексу України намітилась тенденція запровадження в правову систему нашої держави інститутів, які притаманні системі загального права. Це обумовлює значний науковий інтерес до кримінального процесу США в цілому, його ключових інститутів, важливе місце серед яких займає доказове право. Вітчизняна кримінальна процесуальна наука не приділяла належної уваги означеній тематиці, втім доказове право США є унікальним та складним явищем, на розвиток якого суттєво вплинули традиції загального права Англії, особливості змагальної системи, наявність суду присяжних. Незважаючи на те, що доказове право США не залишається поза увагою науковців, більшість робіт присвячена дослідженню Федеральних правил доказування, їх змісту, окремим доктринам доказового права. Втім такі дослідження є фрагментарними, у сучасній науці бракує глибоких наукових досліджень стосовно місця доказового права в правовій системі США, системи його джерел, особливостей, співставлення з матеріальним правом тощо.

У статті розглянуті ключові історичні етапи розвитку доказового права США: від норм загального права Англії, перших спроб кодифікації власних правил доказування до Федеральних правил доказування. Увага приділена системі джерел доказового права, серед яких Конституція США, Федеральні правила доказування, правила доказування штатів, статутне право (федеральне та штатів), наукові дослідження (трактати) та прецедентне право. В історичній ретроспективі вивчені основні цілі сучасного доказового права: від регулювання роботи суду присяжних до сприяння точному встановленню фактів, забезпечення належного процесу та встановлення істини.

Ключові слова: порівняльне доказове право, докази, доказування, доказове право, кримінальний процес, джерела доказового права, правила доказування.

The study of the US evidence law as one of the most developed systems of evidence law in the world is of interest to researchers in the context of the reformation transformations caused by the European and Euro-Atlantic integration of Ukraine. Despite the fact that Ukraine belongs to the Romano-Germanic legal system, since the development of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, there has been a tendency to introduce into the legal system of our country institutions that are inherent in the system of common law. This causes significant scientific interest in the criminal procedure of the USA as a whole and its key institutions among which an important place is occupied by evidence law. Domestic criminal procedure science did not pay due attention to the mentioned issues, although evidence law of the USA is a unique and complex phenomenon which was significantly influenced by the traditions of the common law of England, the specific features of the adversarial system, and the existence of the jury trial. Even though the US evidence law does not remain outside the attention of scholars, most works are devoted to the study of the Federal Rules of Evidence, their content, and doctrines of evidence law. However, such studies are fragmentary, in modern science, there is a lack of in-depth research regarding the place of evidence law in the US legal system, the system of its sources, specific features, relations with substantive law, etc.

The article examines the key historical stages of the US evidence law development: from the rules of the common law of England, the first attempts to codify their own rules of evidence, and the Federal Rules of Evidence. Attention is paid to the system of sources of evidence law, including the US Constitution, Federal Rules of Evidence, state rules of evidence, statutory law (federal and state), scholarly research (treatises), and case law. The main aims of modern evidence law are studied from a historical perspective: from regulating jury trials to facilitating accurate factfinding, and ensuring due process and the establishment of the truth.

Key words: comparative evidence law, evidence, proving, evidence law, criminal procedure, sources of evidence law, rules of evidence.

Вступ. На думку К. Кунерта, одним із найпоширеніших кліше порівняльного доказового права є формула про те, що «англо-американське доказове право є добре організованою сукупністю готових правил, що містять кристалізовану мудрість багатьох поколінь суддів, розроблених і добре підготовлених для захисту присяжних від сумнівних, оманливих або збуджуючих доказів, а сторін судового процесу від свавілля окремого судді» [1, с. 122]. К. Мюллер та Л. Кіркпатрік зазначають, що доказове право США представляє інтерес для дослідників, оскільки тісно пов'язане з епістемологією та ґрунтується на реальному світі змагальної системи, регулює процеси розслідування в умовах, де важливими гравцями є адвокати, свідки, суди та присяжні. Воно включає питання політики, принципів і філософії, часто з конституційними аспектами [2, с. xxxi]. Водночас давня багата традиція загального права, на якому воно ґрунтується, а також різноманіття джерел роблять доказове право США, як вважають багато вчених (А. Бест [3], Л. Ніхофф [4] та ін.), заплутаним і складним.

Постановка проблеми. Незважаючи на приналежність України до романо-германської правової системи, вже з моменту розробки нового Кримінального процесуального кодексу України намітилась тенденція запровадження в правову систему держави інститутів, які були притаманні системі загального права. Позитивний та перевірений практикою досвід іноземних країн та інших правових систем, що має давню історію і перевірений практикою, представляє особливий інтерес для держав, що проходять періоди реформаційних перетворень. Європейська та євроатлантична інтеграція України, яка стала ургентною після повномасштабного вторгнення, обумовлює актуальність досліджень, які дозволяють більш глибоко зрозуміти суть продуктивних правових регуляторів інших країн з метою вдосконалення правової системи України, уніфікації правового регулювання різноманітних правових інститутів з їхніми закордонними аналогами, а також адаптування закордонного досвіду для впровадження нових інститутів. У цьому контексті інтерес до доказового права США, що є одним із найбільш розвинених систем доказового права у світі, може сприяти розумінню його особливостей, спричинених різноманітними факторами, а також найбільш ефективних принципів, що дозволяють підвищити ефективність правосуддя.

Стан дослідження. Хоча вивченню доказового права, яке є ретельно розробленою частиною права США, присвячена велика кількість досліджень, серед яких слід зазначити класичні роботи Дж. Теєра [5], Дж. Вігмора [6], М. Моргана [7] та ін., більша частина теоретичних робіт має прикладний характер, вони спрямовані на розробку та аналіз правил доказування, визначенню сутнісних понять доказового права. В науковій літературі відсутня широка дискусія про місце доказового права в системі

права США, власне поняття доказового права або судових доказів. На думку Дж. Лойбсдорфа в останні десятиліття наукова дискусія навколо доказового права сконцентрувалась переважно на темах, охоплених Федеральними правилами доказування та їхніми еквівалентами у різних штатах, тобто ці документи стали визначати розуміння сьогоднішнього доказового права [8]. Серед авторитетних сучасних досліджень слід відзначити роботи Дж. Фішера [9], Л. Ніхофф [4], А. Беста [3] та ін.

У вітчизняній науці тема доказового права США є мало дослідженою. Окремого системного дослідження у цій галузі немає. Серед науковців, які у своїх роботах частково вивчали вказану тему, можна виокремити роботи А.В. Панової [10] (деякі правила доказування), Ю. Циганюк [11] та Л. Лобойко [12] (в аспекті дослідження англо-американської системи кримінального процесу), Х.Р. Слюсарчук [13] (стандарти доказування), Д. Московчука [14] (вивчення електронних доказів) та ін.

Мета статті – проаналізувати основні особливості доказового права в системі права США.

Виклад основного матеріалу. Доказове право у правовій системі Сполучених Штатів Америки відіграє суттєву роль у забезпеченні справедливості та здійсненні правосуддя. Воно регулює допустимість доказів, особливості їх використання у судових процесах різних типів, визначає стандарти доказування.

А. Штайн виділяє три основні завдання доказового права: досягнення точності у встановленні фактів, мінімізація зусиль на уникнення помилок і справедливий розподіл ризику потенційної помилки [цит. по 15, с. 171]. Зазначені завдання чітко пов'язані з цілями процесуального права. У сучасній науці немає визначеної позиції стосовно місця доказового права в правовій системі США. З точки зору Ч. Немета, доказове право це інструкції матеріального та процесуального права, що стосуються використання доказів [16, с. 2]. Такої ж думки й Дж. Теєр, який досліджував доказове право в історичному, а не на теоретичному чи доктринальному аспектах, та критикував непотрібні складні правила доказування, вважаючи, що багато з них стосуються матеріального права, а не процесуального, і вважав, що багато з них можна пояснити історичними причинами, а не сучасною раціональністю [цит. по 17, с. 8]. Схожу позицію займав і Ч. Райт, вказуючи на виділені в науці три види правил доказування в системі права США: 1) чітко процедурні правила, спрямовані на заохочення ефективності судів і точності встановлення фактів; 2) правила доказування штатів, які створені для сприяння політиці штату, незалежно від будь-якого іншого матеріального права штату (до цієї категорії належать привілеї); 3) правила, які регулюють докази, але насправді тісно пов'язані з матеріальними правами (прикладами є правила усних доказів, презумпції та строки давності) [15, с. 158].

Історія доказового права США бере свій початок з загального англійського права, що стало основою правової системи Сполучених Штатів. Такі поняття, як принцип «релевантності», «показання з чужих слів», «адвокат-клієнтська» або «священник-парафіянин» привілеї є традиційними для загального права англо-саксонських країн. Тривалий час саме англійські правові норми доказування застосовувались судами Америки. Поступово новостворені штати стали розробляти власні норми доказування, що базувались все ще на англійських традиціях, але враховували місцеві особливості. Почали з'являтись перші статути, які регулювали окремі аспекти доказування. Лише наприкінці XIX – початку XX були зроблені перші спроби кодифікувати доказове право. Так, на думку К. Мюллера, одним з перших всеохоплюючих кодексів став Кодекс Доказів (Code of Evidence) 1909 року, підготовлений Дж. Вігмором [18, с. 90]. У 1942 році Американський інститут права склав Модельний кодекс доказів (Model Code of Evidence), який не був прийнятий професійною спільнотою, бо вважався занадто радикальним, оскільки суттєво відходив від норм загального права, наприклад, скасував велику частину норм «показань з чужих слів». У 1953 році Єдині правила доказування (Uniform Rules of Evidence) були затверджені Національною конференцією уповноважених з єдиних державних законів. Вони також не отримали широкого розповсюдження, хоча і не відхилялись значно від норм загального права, однак, стали основою кодексів доказування, що були прийняті у штатах Канзас, Нью-Джерсі та Юті. На базі двох останніх кодексів у 1965 році в Каліфорнії був підготовлений і прийнятий Кодекс доказування (California Evidence Code). У 1972 році був розроблений документ Федеральні правила доказування (Federal Rules of Evidence), який після ретельного перегляду та доопрацювання Верховним судом був прийнятий Конгресом лише у 1975 році. З моменту прийняття цей документ зазнав чисельних змін. Щороку Верховний суд Сполучених Штатів вносить зміни у Федеральні правила доказування. Зазвичай такі зміни вносяться у березні кожного року, а набувають чинності в грудні того ж року. Останні зміни набули чинності 1 грудня 2022 року. К. Мюллер та Л. Кіркпатрік вважають, що Американське доказове право об'єднане навколо цих Правил і вони є природним центром для його вивчення [18, с. xxxi].

Сьогодні основними *джерелами доказового права США* є:

– *Конституція Сполучених Штатів*, яка встановлює основоположні принципи належної правової процедури та справедливого судового розгляду, що пов'язані із використанням доказів у суді. Наприклад, Четверта поправка забороняє необґрунтовані обшуки та конфіскації;

– *Федеральні правила доказування* – сукупність стандартів, що регулюють, які докази можуть бути поданими та вважатись прийнятними в суді;

– *правила доказування штатів* – більшість штатів мають власні правила доказування, оскільки законодавство штатів може відрізнятись, відрізняються і правила доказування у кожному штаті, однак, вони загалом дотримуються принципів Федеральних правил доказування;

– *статути (федеральні та штатів)*, що регулюють конкретні види доказів або процесуальні дії. Наприклад, Федеральні кримінально-процесуальні правила включають правові норми, які регулюють допустимість зізнань та інших видів доказів у кримінальному процесі;

– *юридичні трактати, статті та інші юридичні публікації*, що є вторинним джерелом доказового права, оскільки містять коментарі та аналіз вищезазначених первинних джерел, як прецедентного, так і статутного права, і допомагають практикуючим юристам розібратись в особливостях аргументації правових принципів і їх застосування на практиці. Вже у першому науковому трактаті про докази у 1842 році С. Грінфілд зібрав, упорядкував та порівняв тисячі окремих судових рішень, що було дуже важливим і для суддів, і для адвокатів, оскільки вони були єдиним офіційним джерелом при вирішенні спірних питань. Історик права М. Горвіц, аналізуючи традиції написання трактатів, зазначав, що юридичні трактати демонстрували «науковий» характер права [19, с. 258];

– *прецедентне право (федеральне та штатів)* – правила доказування, а також статути, прийняті Конгресом та законодавчими органами штатів, регулярно тлумачаться судами та застосовуються в конкретних обставинах, такі рішення судів стають прецедентами для майбутніх справ і важливим джерелом правових принципів для юристів і суддів у правовій системі США.

К. Мюллер, досліджуючи історію розвитку та сучасний стан доказового права, виділяє такі основні *цілі доказового права США:* 1) регулювання роботи суду присяжних; 2) сприяння точному встановленню фактів; 3) контроль за

обсягом і тривалістю судових розглядів; 4) задоволення чи незадоволення вимог певних сторін судового процесу або позовів; 5) захист приватних відносин; 6) сприяння іншим істотним політикам, не пов'язаним із судовим процесом; 7) забезпечення належного процесу («due process») і сприяння справедливості [20, с. 88–89].

Розглянемо наведені цілі. *Регулювання роботи суду присяжних* було першочерговою метою доказового права, що почало розвиватись у 1500-х роках саме із розвитком інституту суду присяжних. Власне тоді вперше постало питання про контроль за доказами, які можуть бути представлені присяжним, та їх обмеження, оскільки суд присяжних міг легко бути введеним в оману, підданим емоційному впливу тощо.

Слід зауважити, що тривалий час особливий характер доказового права США пояснювався унікальністю судового процесу за участі суду присяжних. Детально розроблені правила доказування повинні були захистити непідготовлене журі, що складалось з простих громадян, від впливу різноманітних факторів на його рішення. Видатні дослідники доказового права Дж. Теєр, Г. Вігмор та їхні наступники вважали, що точність процесу встановлення фактів покращувалась шляхом "приховування від журі деяких доказів, що могли бути неправильно зрозумілі, неправильно оцінені, неправильно зважені чи неправильно застосовані присяжними» [17, с. 12]. Саме цим пояснювалась величезна кількість правил виключення доказів у доказовому праві. Дж. Теєр вважав, що без суду присяжних доказове право розвивалося б набагато простіше, з переважною увагою до логічної релевантності та презумпції проти виключення будь-яких відповідних доказів [цит. за 17, с. 8]. Пізніше Е. Морган зазначав, що ідея про те, що правила виключення є «дитиною суду присяжних, є не більш ніж половиною правди». Серед інших факторів, що вплинули на їх розвиток, він зазначав традиційні уявлення про надійність свідків, судові переконання у тому, що привілей приховування правди є необхідним для розвитку певних соціально бажаних відносин і захисту громадян від переслідувань, змагальним характером судового процесу [7, с. 258].

Л. Фрідман описував доказове право США XIX століття як систему стримування і противаг, що перешкоджала суддям або присяжним взяти на себе контроль над судовим процесом. Вчений вважав, що скептичне ставлення до нейтральності суддів змусило судову систему США передати повноваження по встановленню фактів присяжним, а повноваження щодо визначення допустимості доказів залишити суддям. Таким чином доказове право опосередковувало відносини між присяжними та суддею, створивши систему у якій одна сторона вирішувала, які докази могли буди допущені у судовий процес, а інша визначала їхню переконливість [21, с. 134–137].

Сприяння точному встановленню фактів. Приміром, з цією метою була ретельно розроблена доктрина «показань з чужих слів» («hearsay evidence»), яка спрямована гарантувати отримання точних свідчень, а не переказів подій того, що сказали інші особи.

Контроль за обсягом і тривалістю судових розглядів. Наприклад, принцип «релевантності» («relevance») доказів передбачає обмеження доказів, які можуть буди представлені до суду, без якого судові процеси могли б тривати нескінченно і виходити за рамки спору сторін.

Задоволення чи незадоволення вимог певних сторін судового процесу або позовів. Деякі норми доказування призначені для того, щоб сприяти певним результатам. До прикладу, вимоги доведення вини «поза розумними сумнівами» («beyond reasonable doubts») у кримінальних справах призначені для захисту від помилкового ув'язнення чи страти невинної людини.

Захист приватних відносин. Для прикладу, правові норми привілеїв («privilege rules») мають на меті захистити приватні стосунки поза залою суду між адвокатом та клієнтом, священником та парафіянином, лікарем та пацієнтом тощо.

Сприяння іншим істотним політикам, не пов'язаним із судовим процесом. Іноді юристи використовують аргументи «суспільної політики», щоб запобігти представленню доказів у суді. Яскравим прикладом є у Федеральних правилах доказування правило 407 «Подальші заходи виправлення» або «правило ремонту» («repair rule»), яке передбачає, що для підтвердження недбалості або винної поведінки сторони не є допустимими докази, що відповідач після певної події (наприклад, аварії) вжив певних заходів і, якби ці заходи були вжиті до цієї події, то імовірність такої події була б меншою. Наявність такого правила виключення пояснюється жорсткою політикою держави щодо заохочення виробників покращувати безпечність їхньої продукції. Допустимість таких доказів знеохочувала б відповідача здійснювати подальші заходи, спрямовані на додаткове підвищення безпеки.

Забезпечення належного процесу («due process») і сприяння справедливості. Для того, щоб судові рішення, винесені судами, були загально прийнятими у суспільстві, суспільство повинно розуміти, що суди чесно виконують необхідні процесуальні дії. З цією метою, наприклад, право на очну ставку зі свідками та на перехресний допит має бути гарантованим підсудному, що є важливим не лише для точного встановлення фактів, а й для розуміння підсудним, що його права не порушуються [20, с. 88–89].

Висновки. Одна з найбільш розвинених систем доказового права світу, система доказового права США, представляє інтерес для дослідників у контексті реформаційних перетворень, з метою вивчення її найефективніших механізмів, розуміння специфіки та особливостей розвитку. Попри велику кількість досліджень цього явища у наукових колах, на сьогодні відсутня широка полеміка щодо теоретичних проблем права доказів. На думку вчених, дослідження мають переважно прикладний характер і сконцентровані передусім на вивченні та тлумаченні основного джерела доказового права – Федеральних правил доказування.

Доказове право є унікальним і складним явищем у системі права США. Це пояснюється багатьма чинниками – глибоким історичним корінням, пов'язаним із давніми традиціями загального права Англії, змагальним характером судового процесу, наявністю суду присяжних, великою кількістю різноманітних джерел тощо. Особливий характер доказового права США обумовлений також його основними цілями: від історично однією з найперших – регулювання роботи суду присяжних до сприяння точному встановленню фактів, забезпечення належного процесу і сприяння встановленню справедливості тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kunert K. Some Observations on the Origin and Structure of Evidence Rules under the Common Law System and the Civil Law System of "Free Proof" in the German Code of Criminal Procedure. *Buffalo Law Review*. Vol. 16, № 1. 1966. P. 122–164.
2. Mueller Ch., Kirkpatrick L. *Evidence*. Third edition. St. Paul, MN: Thomson/West, 2012. 683 p.
3. Best A. *Evidence*. Tenth edition. New York: Wolters Kluwer, 2017. 317 p.
4. Niehoff L. *Evidence Law*. Foundation Press, 2016. 226 p.
5. Thayer J. A *Preliminary Treatise on Evidence at the Common Law*. Part 1. Little, Brown, 1898. 636 p.
6. Wigmore J. *A Treatise on the Anglo-American System of Evidence in Trials at Common Law (in 10 volumes)*. Little, Brown, 1940.
7. Morgan M. The Jury and the Exclusionary Rules of Evidence. *University of Chicago Law Review*. Vol. 4. Iss. 2, Article 7. 1937. P. 247–258.
8. Leubsdorf J. Fringes: Evidence Law beyond the Federal Rules. *Indiana Law Review*. Vol. 51, № 3. 2018. P. 613–640.

9. Fisher G. Evidence. Third edition. Foundation Press, 2017. 536 p.
10. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис… канд. юрид наук : 12.00.09. Харків, 2016. 226 с.
11. Циганюк Ю. Англо-американська система кримінального процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 327–331.
12. Лобойко Л. М. *Кримінально-процесуальне право : курс лекцій*: навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.
13. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 202 с.
14. Московчук Д. О. Електронні докази у країнах континентального та загального права : порівняльно-правове дослідження : дис. … д-ра філос. наук: 081. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. 210 с.
15. Boney L. Forum Shopping Through the Federal Rules of Evidence. *Alabama Law Review*. Vol. 60, № 1. 2008. P. 151–189.
16. Nemeth Ch. *Law and Evidence*. Jones & Bartlett Learning, 2011. 340 p.
17. Schauer F. *The Role of Rules in the Law of Evidence.* Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper No. 2020–7318. 2020. 23 p.
18. Mueller Ch., Kirkpatrick L. *Evidence under the Rules. Text, Cases, and Problems*. New York: Wolters Kluwer, 2015. 930 p.
19. Horwitz M. *The Transformation of American Law, 1780-1860*. Cambridge, 1977. 356 p.
20. Mueller Ch., Kirkpatrick L. *Evidence*. St. Paul, MN: Thomson/West, 2012. 683 p.
21. Friedman L. *A History of American Law*. New York, 1973. 655 p.